XORIJIY TALABALARGA O'ZBEK TILINI O'QITISHDA MOTIVATSIYA VA IJTIMOIY-MADANIY YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

Mamadiyeva Yulduz G'aybilloyevna
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti
temurbekergashev578@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.19854319

Bugun butun dunyoda o'zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzi oshib, faol muloqot vositasiga aylanib bormoqda. Jahon hamjamiyatida mustaqil mavqeni egallayotgan O'zbekiston chet elliklar e'tiborini yanada ko'proq tortmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida turli millat vakillariga o'zbek tilini o'qitish masalasi dolzarb pedagogik va lingvodidaktik muammolardan biri hisoblanadi. Xorijiy talabalarga o'zbek tilini o'rgatish jarayoni nafaqat til tizimini egallash, balki madaniyatlararo muloqot, milliy qadriyatlar va ijtimoiy tajribani o'zlashtirish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu jihatdan til o'qitishda motivatsiya va ijtimoiy-madaniy yondashuv muhim metodologik asos sifatida namoyon bo'ladi.

Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli, bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyatekanini nazarda tutgan holda mamlakatimizda o'zbek tilshunosligini va uni o'qitish metodikasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli bahslar ketmoqda. [1] Davlatimizning ijtimoiyiqtisodiy taraqqiyotidagi yuksalishlar ko'plab qo'shma korxonalarning faoliyatiga, jumladan, ta'lim ishlarida yaqin hamkorlikning yo'lga qo'yilishiga asos bo'lmoqda. Tabiiyki, O'zbekistonda o'qish, tajriba almashish, ilmiy izlanishlar olib borish istagida bo'lgan har bir xorijlik davlatimizning rasmiy tilini - davlat tili bo'lgan o'zbek tilini yetarli darajada bilishi taqozo etiladi. Zarur nutqiy vaziyatlarda erkin muloqotga kirisha olishdan tashqari xorijlik talaba, tadqiqotchi, tadbirkor yoki sayyohda ommaviy axborot vositalaridan xabardor bo'lish, o'ziga kerakli ilmiy, badiiy, ommabop nashrlarni o'qib, tanishish, televizor ko'rishga ehtiyoj paydo bo'lishi mumkin. Shunday ehtiyojlardan kelib chiqqan holda O'zbekiston mamlakatiga kelgan xorijliklar ham o'zbek tilini bir necha yillardan buyon o'rganib kelishmoqda. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi va O'zbekistonning mustaqil bo'lishi bizga xorijliklar bilan ham ishlash imkoniyatini tug'dirdi. O'zimning pedagogik faoliyatim davomida o'zbek tili o'qituvchisi sifatida xorijlik yoshlarga davlatimiz tilini o'rgatdim va bu borada ma'lum tajribalarga ega bo'ldim. Hozirgi o'zbek tilshunosligining bugungi muammosi ham til egalari xotirasida jamlangan til faktlarining muloqot jarayonidagi tatbiqining (til kompetentligi), kommunikatsiya jarayonida tilning rolini, til va til egasi

munosabatini o‘rganishdir.[2] Nigeriyaning mashhur yozuvchisi, Nobel mukofoti sovrindori Uol Soyinka BMTning ma’ruzasida insoniy taraqqiyotning, millatlar ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy rivojining asosiy vositasi lison ekanligini ta’kidlab, shunday degan edi: “Til – an’analar, tarix, milliy ruh va dunyoqarash hamda milliy falsafaning xazinasi ekanligini barcha e’tirof etgan va bu masala hech qanday muhokamaga muhtoj emas.”[3] Mustaqillik sharofati bilan ta’lim tizimida bir qator yangi tushunchalar va bu tushunchalarni ifodalovchi “pedagogik texnologiya”, “noan’anaviy dars”, “hamkorlikda o‘qitish”, “til kompetensiyasi” kabi yangi atamalar Sh.Yusupova, F.Abdumajidov, M.Sobirova, A.Sobirovlarning ilmiy izlanishlarida ham izohlandi. O‘zbekistonning boshqa davlatlar bilan munosabatlari rivojiga hissa qo‘shish, ularda ham o‘z yurtidan faxrlanish, kattalarni hurmat qilish, qadimiy va milliy an’analarni saqlashga intilish, shirinsuxanlik, o‘zga tillarga va urfodatlariga hurmat-ehtirom ko‘rsatish xuddi bizdagidek. Til o‘rganish jarayonida motivatsiyaning o‘rni beqiyos bo‘lib, u o‘quvchining faolligi, mustaqil ishlashi va tilni o‘zlashtirish samaradorligini belgilaydi. Zamonaviy tadqiqotlarda motivatsiya ichki (integrativ) va tashqi (instrumental) turlarga ajratiladi. Integrativ motivatsiya tilni o‘sha xalq madaniyatiga kirishish istagi bilan bog‘lansa, instrumental motivatsiya amaliy maqsadlar, ya’ni ish yoki ta’lim ehtiyojlari bilan belgilanadi [4].

Motivatsiyaning nazariy asoslari

Psixolingvistik tadqiqotlarga ko‘ra, til o‘rganishda motivatsiya o‘quv jarayonining boshlanishi va davomiyligini ta’minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Z.Dörnyei fikricha, *“motivatsiya til o‘rganish jarayonining yo‘nalishini, kuchini va davomiyligini belgilaydi”* [5]. Xorijiy talabalar uchun o‘zbek tilini o‘rganishda motivatsiya ko‘pincha madaniy qiziqish bilan bog‘liq bo‘ladi. O‘zbekistonning tarixiy merosi, urf-odatlari va zamonaviy ijtimoiy hayoti talabalarda qiziqish uyg‘otadi va bu til o‘rganishga kuchli turtki beradi.

Shuningdek, motivatsiya pedagogik muhit bilan ham chambarchas bog‘liq. O‘qituvchining metodik mahorati, darsning interfaolligi va o‘quv materiallarining qiziqarli bo‘lishi talabalarning motivatsiyasini oshiradi.

Ijtimoiy-madaniy yondashuvning mohiyati

Ijtimoiy-madaniy yondashuv tilni faqat lingvistik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy hayot va madaniyat bilan uzviy bog‘liq kommunikativ vosita sifatida ko‘radi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, til o‘rganish jarayoni real hayotiy vaziyatlarda amalga oshirilishi kerak. Kramschning ta’kidlashicha, *“til va madaniyat bir-biridan ajralmas bo‘lib, tilni o‘rganish madaniyatni o‘rganishni ham anglatadi”* [6].

Shu jihatdan xorijiy talabalarga o‘zbek tilini o‘qitishda milliy qadriyatlar, urf-odatlar, kundalik hayotiy vaziyatlar va ijtimoiy muhitni dars jarayoniga integratsiya qilish muhimdir. Bu esa talabalarning nafaqat til bilimlarini, balki madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini ham rivojlantiradi. O‘zbek metodist olimlari ham til o‘qitish jarayonida zamonaviy yondashuvlarning ahamiyatini ta’kidlaydilar. Xususan, R.Ishmuhamedov pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishini qayd etadi [7]. N.Saidahmedov esa interfaol metodlar ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi.

Shuningdek, o‘zbek tilini chet elliklarga o‘qitishda kommunikativ yondashuvni qo‘llash, real muloqot vaziyatlarini yaratish va nutqiy kompetensiyani rivojlantirish muhimligi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. D. Gardner o‘z tadqiqotlarida motivatsiyani til o‘rganishning hal qiluvchi omili sifatida baholab, “yuqori motivatsiyaga ega bo‘lgan o‘quvchilar tilni tezroq va samaraliroq o‘zlashtiradi” deb ta’kidlaydi. Shu bois xorijlik talabalarga o‘zbek tilini o‘qitishda motivatsiyani shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Motivatsiyani oshirishda interfaol metodlar muhim rol o‘ynaydi. Jumladan:

- **rolli o‘yinlar** (real kommunikativ vaziyat yaratadi),
- **munozara va debatlar** (fikrlashni rivojlantiradi),
- **klaster va aqliy hujum** (mustaqil fikrni rag‘batlantiradi),
- **loyiha metodi** (ijodiy yondashuvni kuchaytiradi).

R.Ishmuhamedovning fikricha, “interfaol metodlar o‘quvchini faol subyektga aylantirib, uning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi”. Bu esa motivatsiyaning ortishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xorijiy talabalarga o‘zbek tilini o‘qitishda faqat grammatik bilimlarni berish yetarli emas. Tilni samarali o‘zlashtirish uchun motivatsiya va madaniy kontekst birgalikda qo‘llanilishi lozim. Masalan, milliy bayramlar, an’anaviy taomlar, tarixiy shaxslar va kundalik muloqot vaziyatlari asosida tashkil etilgan darslar talabalarning qiziqishini oshiradi va tilni tezroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, interfaol metodlar orqali talabalar faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida dars jarayonida qatnashadi. Bu esa ularning nutqiy faolligini oshiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, xorijiy talabalarga o‘zbek tilini o‘qitishda motivatsiya va ijtimoiy-madaniy yondashuvni uyg‘un qo‘llash ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Motivatsiya talabalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirsa, ijtimoiy-madaniy yondashuv tilni real hayot bilan bog‘lab o‘rganishga imkon yaratadi.

Mazkur yondashuvlar asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarning nafaqat lingvistik, balki madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Bu esa ularni global ta’lim va muloqot muhitiga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.lex.uz/O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 4-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni qabul qilinganining o‘ttiz yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi PQ4479-sonli qarori.
2. Nabiyeva D., Xolmatova G. Zamonaviy tilshunoslikning muammolari // Nutq madaniyati va o‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2016, 46-b
3. Bushuy T.A., Safarov Sh.S. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi ilmiy-nashr. – Toshkent: Fan, 2007. 191-b.
4. Dörnyei Z. Motivation in Second Language Learning. Cambridge University Press, 2020.
5. Dörnyei Z. The Psychology of the Language Learner. 2019.
6. Kramsch C. Language and Culture. Oxford University Press, 2019.
7. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2021.
8. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va texnologiyalar. Toshkent, 2020.